

А.Б.Даркембаева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

E-mail: muza4740@mail.ru

ORCID: 0000-0002-3758-8624

Музыка өнері – адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру құралы

Аңдатпа. Бұл мақалада музыка өнері арқылы оқушылардың бойында адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудың маңыздылығы қарастырылады. Қазіргі уақытта тұлғаны рухани және адамгершілік тұрғысынан дамыту жолында өнер саласына баса назар аудару мәселесі көтеріліп келеді. Себебі, музыка өнері қашанда тұлғаның рухани әлеуетін дамытудың бірден-бір көзі болған. Осыған орай музыка өнері арқылы адамгершілікке тәрбиелеу заманауи мектептерді ізгілендіру мәселесінде басты орын алады. Мақаланы жазудағы басты мақсатым – оқу-тәрбие үдерісінде қолданылып жүрген музыка өнерінің алуан түрлі үлгілеріндегі адамгершілік құндылықтардың көріністерін, оқушылардың бойында адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудың жолдарын, маңыздылығын анықтап, талдау. Мақаланың негізгі зерттеу әдістері – ғылыми-зерттеу және педагогикалық, психологиялық еңбектерге шолу жасау, халық музыкасы және ондағы адамгершілік қасиеттер мен құндылықтардың тәрбиелік маңызын анықтау, халық музыкасының үлгілерін талдап, салыстырып, анықтау. Фольклорлық музыка, халық музыкасы, адамгершілік құндылық туралы зерттелген еңбектердің негізінде адамгершілік құндылықтарды қалыптастырып, дамыту барысында қолданылатын музыка жанрларының үлгілерін іріктеп, олардың тәрбиелік мәнін анықтау бойынша ұсыныстар берілді. Музыка арқылы адамгершілікке тәрбиелеуді жүзеге асыру - музыка сабағы және сыныптан тыс жұмыстар арқылы жүргізілетін болғандықтан, мектептегі қолданыста жүрген «музыка» бағдарламасының репертуарларына, сонымен қатар сыныптан тыс жүргізілетін музыкалық үйірме жұмыстарына да тоқталып өттік. Тәрбиелік тағылымы мол музыка өнерінің түрлерін анықтау мақсатында музыка бағдарламаларындағы қамтылған музыкалық репертуарлардан мысалдар келтіріліп, тәрбиелік мүмкіндігіне талдау жасалынды. Талдау нәтижесінде болашақ ұрпақ тәрбиесінде музыканы, халық музыкасын қолданудың маңыздылығы анықталып, олардың адамгершілік тәрбие беруде таптырмас құралы екендігін байқадық.

Түйін сөздер: музыка өнері; халық музыкасы; фольклорлық музыка; адамгершілік тәрбие; адамгершілік құндылық; адамгершілік қасиет.

Кіріспе

Заман талабына сай әлеуметтік қатынастардың, экономиканың саяси өзгеруіне байланысты қоғамның мәдени өмірі, білім беру мекемелерінің, бұқаралық ақпарат құралдарының да қызметі өзгерді. Соңғы жылдары педагогика саласында ұрпақты рухани-адамгершілік тәрбиелеу мәселесіне деген қызығушылығы артты, себебі зайырлы және мәдени тәрбиенің тығыз өзара әрекеті орын алуда. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы жалпыадамзаттық және рухани құндылықтарды әлеуметтік-мәдени кеңістікке қайтаруға бағытталған білім мен мәдениеттегі жаңа басымдықтарды белгілейді. Сонымен қатар, мектеп оқушыларының бойында адамгершілік және тұрмыс негіздерін қалыптастыру, азаматтық тәрбиелеу және олардың ақыл-ой, танымдық шығармашылық қабілетін айқындау басты міндет екендігі баса айтылған. Оқушы бойына адамгершілік,

ізгілік, мейірімділік, ақыл-ой, танымдылық сана-сезімді қалыптастыру, салауатты тәрбие беру мазмұнын жаңаша құруды талап етеді. Демек, тәрбие мен білім берудің заманауи тәжірибесі рухани мұраға, оның ішінде музыкалық және көркем мәдениетке бағытталған.

Қазіргі таңда бастауыш сынып оқушыларының жеке тұлғасын қалыптастыруда адамгершілік жаны таза, жан-жақты дамыған, білімді, мәдениетті, парасатты етіп тәрбиелеу міндеті – бүгінгі заманның келелі мәселесі. «...парасат – қасиет, парасатсыздық - қасірет. Бүгінгі қазаққа керегі – қасірет емес, қасиет. Мен қазаққа парасат байлығы ғана керек деп есептеймін. Өзге байлықтың бәрі өзінде – елінде, жерінде тұнып тұр» - деп жазады академик З. Қабдолов (Қабдолов, 1983:143). Жас ұрпақты тәрбиелеу – әр адамның ғана емес, бүкіл қоғамның қасиетті борышы. Тәрбие дегеніміздің өзі – адамның жан дүниесін ізгілікке баулу. Балалардың адамгершілік сезімдерін тәрбиелеу арқылы біз олардың адамгершілік санасын қалыптастыруға және болашақта адамгершілік мінез-құлқын реттеуге негіз саламыз.

Балалардың адамгершілік санасын дамытудың бір құралы - музыка. Музыка, кез-келген өнер сияқты, композитордың дүниетанымын білдіреді және жақсылық пен жамандықтың күшті құралы бола алады. Өнердің бір түрі бола отырып, ол өзінің ырғағымен, әуенімен, үйлесімімен, динамикасымен, әр түрлі дыбыстық комбинациясымен сезім мен көңіл-күйдің шексіз гаммасын жеткізе алады. Музыканың күші ақыл-ойды айналып өтіп, ол жанға тікелей әсер етіп, адамның көңіл-күйін тудырады деп тұжырымдайды. Көркемдік білім берудің маңызды міндеттерінің бірі - баланың жан дүниесін өнер, музыка арқылы тәрбиелеу, яғни оның адамгершілік қасиеттерін, адамгершілік мұраттарын қалыптастыру үрдісіне әсер ету.

Адамгершілік – адам бойындағы гуманистік құндылық, әдеп ұғымы. Халықтық дүниетанымда мінез-құлықтың жағымды жақтары осы ұғымнан таралады. Ал, құндылық – бұл қандай да бір нәрсенің мәнділігі, маңыздылығы, қалаулылығы, пайдалылығы және қымбаттығы. Адамгершілік тәрбиесінің теориялық мәселелері әл-Фараби заманынан басталып, бертін келе Ыбырай, Абай т.б. еңбектерінде кеңінен қолданыс тапқан. Оқушыларды отан туралы біліммен қаруландыру, патриоттық сезімін, азаматтық, адамгершілік құқығын тәрбиелеу, мектеп ұжымдарында, сабақтарда және сабақтан тыс мерзімде мінез-құлық дағдысын, саяси мәдениетін қалыптастыру мәселелерін өздерінің еңбектерінде Г.А.Уманов, К.К.Құнантаева, Қ.К.Жанпейісова, Ж.Мақатова, С.Б.Омарова, В.В.Трифонов, Л.К.Керімов және т.б. ғалымдар жан-жақты зерттеген. Ұлы ғалым, ойшыл, педагог-психологтардың еңбектерін зерделеу және оларға шолу жасау музыка өнерінің жас ұрпаққа адамгершілік тәрбие берудегі педагогикалық мүмкіндіктерінің мол екендігін көрсетеді. Әр кезеңде өмір сүрген көрнекті ойшылдар, ағартушы-педагогтар халықтың мәдени дәстүрлерін, музыкалық мұрасын жас ұрпақтың тәрбиесінде пайдаланудың маңыздылығына үлкен мән беріп, құнды пікірлерін ұсынған. Музыка арқылы адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру түсініктері өте кең ұғым болғандықтан, оқушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру маңызды және өзекті мәселе екендігі сөзсіз. Бүгінгі қоғамда адамгершілік қасиеттер мен құндылықтарды қалыптастыруда және баланың жеке басын дамытуда музыканы, музыкалық тәрбиені жеткіліксіз пайдалану мәселесі бар. Сондықтан жалпы оқушыларға музыка арқылы адамгершілік тәрбие беру мәселесі туындап отыр. Сол себепті біз мақаламыздың тақырыбын «Музыка өнері – оқушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру құралы» деп алып отырмыз.

Демек, музыка өнері оқушыларға адамгершілік тәрбие берудің бірден-бір құралы болып табылады деп есептейміз. Себебі, халқымыздың ән және күй өнерінің кез келгені тәрбиеге тұнып тұр. Осыған орай біз жалпы және халық музыкасы туралы, оның адамгершілік тәрбие берудегі маңыздылығы туралы зерттеп, жазған ғалымдар мен педагог-зерттеушілеріміздің еңбектеріне шолу жасап өтейік.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Бұл мақаланы жазу кезінде жинақталған деректерді анықтау, талдау, салыстыру әдістері қолданылды. Зерттеу жұмысының нысаны ретінде музыка өнерінің жанрлары мен

оның адамгершілік тәрбие берудегі маңыздылығы алынды. Ол үшін алдымен адамгершілік ұғымымен қатар музыка өнерін зерттеген ғылыми-зерттеу және педагогикалық еңбектер қарастырылып, ондағы ой пікірлерге талдау жасалынды. Мысалы, «адамгершілік» ұғымы философия, психология, педагогика ғылымдарына ортақ ұғым болғандықтан сол салалардағы «адамгершілік» ұғымына берілген анықтамаларды келтіріп, соның негізінде өз ойымызды қорытып өттік. Адамгершілік мәселесін өз еңбектеріне арқау еткен ғалым, ұлы ойшылдарымыз Әл-Фараби, А.Құнанбаев, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаевтардың адамгершілік туралы айтылған құнды пікірлерін салыстыра отырып, педагог-психолог ғалымдар Б.Г.Ананьев, Л.И.Божовичтің адамгершілік дамуының деңгейлерін көрсетіп бергенін анықтадық.

Сонымен қатар музыка өнерінің жанрлары арқылы адамгершілік тәрбие берудің жолдарын қарастырып, нәтижесінде оларды музыка сабағы барысында, сыныптан тыс және фольклорлық ұжымдар арқылы беруге болады деп топтастырдық. Фольклорлық ұжым арқылы тәрбие берудің жолдарын ашып көрсеткен Е.Балабековтың еңбегіне талдау жасап өттік. Ал музыка сабағы арқылы адамгершілік тәрбие беру мәселесі бойынша Ш.Б.Құлмановалардың авторлық бірлестікте жазған «Музыка» оқулығында берілген шығармаларға тоқталдық. Соның ішінде А.Рахметовтың «Жамандық көрсем өзімнен», халық әні «Япурайды» мысалға ала отырып, бұл музыкалық шығармалардың мазмұнына талдау жасай отырып, тәрбиелік мүмкіндіктері ашып көрсетуге тырыстық. Сол сияқты Ә.Мұханбетжанованың «Педагогика» оқулығындағы ұсынған адамгершілік тәрбие беруді жүзеге асыру жолдарын негізге алып, оның тиімділігін анықтадық.

Зерттеу нәтижесі

Біз өмір сүріп жатқан заман - бүкіл әлемде терең өзгерістер, белгіленген ережелерді қайта қарау, жаңа қоғамдық қатынастарға көшу, жаңа мәселелер мен шешімдердің пайда болуы, мәдениет пен қоғам арасындағы байланыстар кезеңі болып табылады. Өмір сүру жағдайларының өзгеруіне байланысты қазіргі дәуір адамның жеке басына басқа талаптар қояды. Уақытпен өмір сүруге ұмтылған адам кейде рухани құндылықтар туралы ойламайды, ол тек өзінің материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Әсіресе, өскелең ұрпақ адалдық, парасаттылық, адамгершілік, тазалық, абырой, шындық, аяушылық сияқты рухани-адамгершілік құндылықтарды ұмытып бара жатқан сияқты.

Қазіргі мұғалімдер балалардың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеуде мейірімділік, жауапкершілік, шынайылық, жанашырлық, яғни табиғи негізге ие басқа да қасиеттерге байланысты қиындықтар туындайтынын атап өтті. Осы қиындықтардың шешімін табу мақсатында балаларға адамгершілік тәрбиесін берудің маңызы өте зор. Ол үшін біз алдымен «адамгершілік», «адамгершілік қасиеттер», оның мәні мен мазмұнына тоқталып өтейік. «Адамгершілік» педагогика, психология, философия ғылымдарындағы арнайы ұғым, сондықтан бұл ұғымға анықтама жасауда оның қандай фактормен байланысты екенін анықтап алуымыз қажет. Философиялық сөздікте адамгершілік ұғымына «адамгершілік – адамдардың оқиғаларға баға беріп, өзінің мінез-құлық бағытын таңдауына, моральдық ұғымдарға, әр-түрлі құбылыстарға байланысты, олардың бастан кешіретін мақұлдау немесе айыптау сезіміне негіз болады» - деп анықтама берген (Нұрғалиев, 1996:35). Қазақ ұлттық энциклопедиясында «адамгершілік – адам бойындағы гуманистік, құндылық, әдеп ұғымы (кісілік, ізгілік, имандылық тәрізді ұғымдармен мәнделес)», - деген түсінік беріледі. Сонымен, «Адамгершілік» ұғымына - жеке тұлғаның мінез-құлықтарын, әдеттерін, қарым-қатынастарын дамытып, қалыптастыруға арналған, мақсатқа бағытталған үрдіс, -деп анықтама берсек болады.

Осы адамгершілік туралы мәселелер көне заманнан бері ұлы ойшылдардың, ғұлама ғалымдардың еңбектерінен көрініс тауып келеді. Яғни, данышпан, ұлы ойшылдарымыздың басым бөлігі, атап айтар болсақ Ж.Баласағұн, А.Яссауи, М.Қашқари, М.Х.Дулати адамгершілік тәрбиесін өз еңбектеріне арқау етіп алғанның байқаймыз. Мысалы, ұлы ғұлама Әл-Фараби шығармаларының басты тақырыбы өмір, оқу және білім, адамгершілік және т.б. жайлы болды. Адамгершілік туралы «Шын мағынасындағы білімділік – тамаша

адамгершілік сипат» деген ұлағатты пікірінен «білімділік» пен «адамгершіліктің» бір-бірімен тығыз байланыста дамитынын анық байқаймыз. «Ұстаз ескерер тағы бір жайт - бұл шәкірттің мінез құлқындағы жағымсыз мінезді, ұнамсыз қылықты болдыртпау, онда жақсы сипаттардың қалыптасуына мүмкіндік беру» - десе, ал педагогикалық пікірінде мінез тәрбиесіне ерекше көңіл бөледі. «Мінезділік бақытты болудың негізгі шарттарының бірі. Кейбір адамдар қолындағы бақытынан оп-оңай айырылып қалады, кейде бақытсыздыққа ұшырайды. Оны мұндай күйге түсіретін — өзінің нашар мінезі. Сондықтан, жаны мен тәнін тәрбиелеуді бесіктен бастаған жөн», — дейді ғұлама Әл-Фараби (Әл-Фараби, 2019).

Қазақтың ұлы даласында өмір сүрген А.Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев сынды ерекше тұлғалар да өздерінің еңбектерінде адамгершілік мәселесін басты назарда ұстап, оны қалыптастыру мен дамыту жолдарына тоқталып өткен. Абай атамыз өз еңбектерінде үлгі-өнегені тәрбиенің құралына жатқызады. Өзіне-өзі есеп беру, тәрбиелеу, өз ойына және басқаның ойына сын айта алу, жауапкершілік, өзін-өзі бағалауы және т.б. сияқты мәселелерді маңызды деп есептеген (Құнанбаев, 2012). «Психология», «Тәрбиеге жетекші», «Жан жүйесі және өнер таңдау» атты шығармаларымен бәрімізге таныс Жүсіпбек Аймауытұлы білім мен ғылымды жоғары орынға қоя отырып, білімнің адамзат игілігіне жұмсалуды тәрбиеге байланысты деп көрсетеді. «Тәрбиесіз білімді адам сол білімін адамзаттың игілігіне де, сорына да жұмсайды... Тәрбиені, оқуды, білімді жағымсыз қылықтардан құтылудың құралы деп санаған». Яғни, осы айтылған ойларынан-ақ, адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудың адам өмірінде басты орын алатындығына көзіміз жеткендей (Аймауытов, 1999:112). Келесі ғалым М.Жұмабаевтың «Педагогика», «Мен жастарға сенемін» атты еңбектерінен ұлттық негізде тәрбие беру, адамның жан-дүниесі туралы көптеген маңызды мәселелерді қарастырғанын байқаймыз. «Балаға дүниеге келмей жатып тәрбие беру керек, сонымен қатар ол балаларға тәрбие беруде жас ерекшеліктерін үнемі назарда ұстай отырып, тәрбие берілуі қажет», - деп өз ойын тұжырымдаған (Жұмабаев, 1992).

Адамгершілік тәрбиесінің мәселелері Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци сияқты педагог ғалымдар мен қатар психолог ғалымдар Б.Г.Ананьев, П.М.Якобсон, Л.И.Божовичтердің де зерттеулерінен тыс қалмаған. Олардың ойынша, адамгершілік тәрбиесін тек әлеуметтік, педагогикалық тұрғыдан ғана емес психологиялық тұрғыдан да қарастыру өте маңызды. Психолог, ғалым Б.Г.Ананьев «тәрбие мақсаттары, әсіресе жеке тұлғаның адамгершілігін дамыту мақсаты адамның ішкі күш қуатының көптүрлілігіне сай келетін тәрбиелеу жүйесі арқылы ғана жүзеге асады» деген ойын адамгершілік тәрбиесінің қоғамдық іс атқаратындығының кепілі ретінде қабылдауға болады. Л.И.Божович: адамгершіліктің қалыптасуы оның өзіндік сапалық нормаларының жетілуіне біртіндеп айналуы де есептеген. Сонымен қатар «адам қабілетінің сыртқы мінез-құлыққа емес, ішкі мінез-құлыққа бағдарлануы адамгершілік дамуының ең жоғарғы деңгейі болып табылады», - деген өз ойын білдіреді (Ахметова, 2006:102).

Сонымен адамгершілік мәселесін көтерген ғалымдардың еңбектеріне, ой-тұжырымдарына сүйене отырып, «адамгершілік – жеке тұлғаның кез-келген ортада қалыптасқан мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін орынды қолдана алуы, адамгершілік сезімдерді дамыту, моральдық сананы мақсатты түрде қалыптастыру үрдісі» - деп анықтама жасай аламыз. Және адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру ғылым мен білімге, имандылыққа, ұлттық тәрбиеге, ұлттық өнегемен тығыз байланыста қалыптасып, дамиды деп өз ойымызды қорытамыз.

Оқушыларға музыка арқылы адамгершілік тәрбие беруді музыка сабағы және сыныптан тыс музыкалық жұмыстар, музыкалық фольклорлық ұжымдар арқылы жүзеге асырамыз. Музыкалық фольклорлық ұжымдар арқылы халық музыкасының тәрбиелік мүмкіндіктерін жүзеге асыру жолдарын Е.Балабеков өз еңбегінде нақты, ашып көрсеткен. «Әр халықтың фольклоры ұлттық өнер шеңберінде өзіндік және этникалық өзгешелігінің айқындығымен, аумақтық және жергілікті стильдік үлгілерінің молдығымен ерекшеленеді. Қалың көпшіліктің көзқарасын, этностардың әлеуметтік - эстетикалық арман - мұраты мен

моральдарының идеялық мазмұнының ұқсастығын білдіре отырып фольклор халықтардың эстетикалық мәдениетін қалыптастырудың маңызды құралы, сондай - ақ, халықтық педагогиканың принциптері - рухани құндылықтарды сақтау мен насихаттауда айрықша орын алып, адамдарды мінез - құлық мәдениеті мен адамгершілікке тәрбиелейді», - деп көрсеткен (Балабеков, 2020:4).

Сол себепті біз ең алдымен музыка өнеріне, «музыка» ұғымына, оның адамға эмоциялық әсері жайлы тоқталып өтейік. Музыка – белгілі бір биіктіктегі дыбыстардан тұратын, адамға сазды әуенімен әсер ететін, дыбыстық көркем бейнеге негізделген өнер түрі. Өзінің эмоциялық әсері арқылы ол қоғамда бірнеше рөл атқарады. Атап айтсақ, қоғамдық-мазмұндық, эстетикалық, мәдени-тәрбиелік қызмет атқарады. Музыкаға адамның ішкі сезімін, эмоциясын суреттейтін, өзін қоршаған ортаға деген эмоциялық қатынасын білдіретін сөйлеу құралы немесе сөйлеу интонациясы деп анықтама берсек те болады. Музыка эмоциялардың ішіндегі көңіл-күйді білдіретін сезім. Музыкалық шығармада мазмұнымен қатар жеке адамның көңіл-күйі көрініс табады. Мұнда тек психологиялық жағдайды ғана ашу емес, адамның мінез-құлқын ашуда музыкаға ерекше жағдай туғызады. Ал музыка сол эмоцияларды аша отырып, қоғамдағы әр түрлі құбылыстарды және болмысты бейнелейді. Музыка бейнелеушілік рөлді аз ғана атқарады. Басқа өнер түрлерінен айырмашылығы ол бейнелерді тек үн құралы - дыбыс арқылы суреттеуінде. «Музыка ұлтқа бөлінбейді» демекші, біз қай ұлттың музыкасын тыңдасақ та оны өз сезіміміз арқылы түсінеміз. Оның көңілді немесе көңілсіз, жылдам немесе баяу екенін ажырата отырып, соған орай көңіл-күй қалыптастырамыз. Ұлтқа бөлінбесе де әр халықтың өз музыкасы сол халықтың тұрмыс-тіршілігімен, салт-дәстүрімен, әдет-ғұрыптарымен байланысты пайда болып, қалыптасады.

Музыка жанры өз ішінде бірнеше түрге бөлінеді: халық музыкасы (аспаптық және әншілік), эстрадалық музыка, камералық музыка, симфониялық музыка, хорға арналған музыка, театрлық музыка және т.б. Бұл жіктелген жанрлардың өзіне тән ерекшеліктері бар. Мысалы халық музыкасын алатын болсақ, әр халықтың өзіне тән ежелден келе жатқан музыкалық мұрасы бар. Қазақтың әндері мен аспаптарға арналып жазылған музыкалық шығармалары түрі және мазмұны жағынан аса бай, әрі көп түрлі болғандықтан, заман дамуына қарай ән, би, хор, опера, оркестр, халық аспаптар оркестрі сияқты кәсіби өнерлердің пайда болуына тікелей әсер етіп, дамуына көмектесті. Ұлтымыздың әншілік өнерінің дамуы тікелей сал-серілердің дамып, қанаттануымен байланысты. Ал, аспаптық музыкамыз халқымыздың тарихымен біте қайнасып осы заманға дейін келіп жетті. Дәлел ретінде айтар болсақ Қорқыт, Құрманғазы, Дина, Тәттімбет және т.б. дәулескер күйшілеріміз.

Халық шығармашылығында музыка өнеріне елеулі орын берілген. Арғы жерде оның салтқа байланысты үлгілері үстем болса, бері келе аспаптық және вокалдық арналары халықтық-кәсіби деңгейге дейін көтерілген. Ғылымда фольклор көбіне сөз өнері ретінде танылып келді. Ол халық шығармашылығы, ауыз әдебиеті мағынасында қолданылып, негізінен тұрмыс-салт жырлары, ертегі, аңыз, әпсана, көне, батырлық, романдық, тарихи жырларды қамтыды. Музыкалық фольклор осы аталған жанрлардың басым көпшілігімен сабақтас. Көне дәуірлерден жеткен музыка үлгілерінің халықтың тыныс-тіршілігі және этнографиясымен тығыз байланысты екені айқын. Музыкалық фольклордың тікелей халқымыздың тұрмыс-тіршілігінен туындайтын үлгілері де аз емес. Осы белгісіне орай, қазақ халқының музыкалық фольклорын үлкен екі арнаға жіктейміз.

- 1) Салтқа байланысты туған фольклор үлгілері. Оған – «Сыңсу», «Тойбастар», «Бесік жыры», «Жоқтау» секілді салт-дәстүр аясында өмір сүретін шығармалар жатады.
- 2) Салттан тыс фольклор туындылары. Бұл салаға эпикалық жанр – жыр, толғау, терме, желдірме, ертегілік, тарихи, лирикалық әндер мен халық күйлері жатады (Қоңыратбай, 2011:8).

Жоғарыда біз халық музыкасының әншілік және аспаптық деген екі түрін атап өттік. Қазақ даласы шарықтаған ән мен құдіретті күйді болашаққа рухани байлық, асыл қазына

етіп құрметтеген. Өншілік өнерге келсек, ән – қазақ халқының басынан өткен түрлі оқиғалардың көркемдік көрінісі, онда ертегі де, тарих та, аңыз да бар. Бұл бұрыннан бергі келе жатқан қоғамдағы бейбітшілік заман мен жаугершілік кезеңдердің суреті, тұрмыс пен сананың, саясат пен ел шаруаларының жиынтық бейнесі. «Әрбір ән-күй тарихтың әрбір кезеңін анық көрсетеді, тайға таңба басқандай бейнелеп береді. Сондықтан да ән-күйді халықтың басынан өткен кезеңдерді суреттейтін тарих десек қателеспейміз» (Жұбанов, 2002:45) - деп көрнекті музыка зерттеушісі А.Қ.Жұбанов айтқандай, тарихи тақырыптар да қазақтың әні мен күйлерінде молынан бейнеленген.

Келесі музыка жанрының түрі - классикалық әндер әуен және күй өнерімен салыстырғанда қоғамда орындалу барысында басымдық мәнде. Мұнымен бірге классикалық әндердің ізгілік пен заңдылықты асыл мен жасықты, ақ пен қараны ажыратуға тәрбиелілік мүмкіндігі зор: Мәдениет арқылы этностың тарихи, мекендік, мемлекеттік, экономикалық, әлеуметтік, өнер-этнографиялық болмыс бейнесі көрініс табады (Жұматаева, 2016:393).

Қазіргі уақытта музыка уақыт өте келе пайда болатын және өткенге айналатын көптеген жанрларды жинақтады. Жаңа жанрлар дамып келеді және кейбіреулері бұрынғылардан мүлдем өзгеше. Бұған себеп, технологияның дамуы және электронды музыкалық аспаптардың жаңа түрлерінің пайда болуы. Осы саладағы бұқаралық ақпараттар мен сауданың дамуының арқасында елдер мен құрлықтарда музыкалық алмасулар кеңінен дамып, музыка әлемінің шекарасы бұзылды. Аса көрнекті музыка өкілдері мен қайраткерлерінің халықаралық деңгейдегі фестивальдары мен әлемдік іс-сапарлары ұйымдастырылуда. Бұның барлығы әр түрлі елдер мен музыкалық бағыттардың музыканттары арасындағы тәжірибе алмасудың үздіксіз үрдісін қамтамасыз етуге бағытталған.

Талқылау

Музыка өнері арқылы адамгершілікке тәрбиелеу оқушыларда жалпы музыка сабағында және сыныптан тыс мәдени-тәрбиелік жұмыстар барысында іске асады. Музыка сабағы - жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық білім беру мен жан-жақты тәрбие беру жұмысын ұйымдастырудың негізгі түрі болып табылады. Оқушылар музыка сабағында ән салу, аспапта ойнау, музыка тыңдау, ырғақтық қимылдар жасау, шығармашылық жұмыстар жасау сияқты негізгі музыкалық іс-әрекеттермен айналысады. Бұл өнер сабағында мектеп оқушысына білімдік, танымдық материалдар берумен қатар, оны жан-жақты тәрбиелеу зор шеберлікті талап етеді. Сабаққа дайындық барысында оның негізгі мақсат-міндеттерін, мазмұны мен құрылымын, оқыту әдістерін, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық мүмкіндіктерін зерделеген дұрыс. Балаларға тыңдауға ұсынылатын музыкалық шығармаларды да дұрыс таңдаған жөн. Бұл шығармалар баланың сезіміне әсері күшті болған сайын, тәрбиелік ықпалы да зор болады. Музыка туралы әңгімені әсерлі түрде тыңдап отырған оқушы сазгердің өмірі мен шығармашылығы жолынан мағлұматтар алып қана қоймай, мұғалімнің көмегімен шығарманың сипатын, оның бейнесін ашуда қолданған музыканың мәнерлік құралдарын анықтайды, мазмұнындағы тәрбиелік мәнге назар аударады.

Жалпы білім беретін мекемелердегі музыка сабақтары білім мен тәрбие берудің маңызды бір саласы болып табылады. Музыка пәнінің маңызы – қоғамның қазіргі заманғы сұранысына жауап бере отырып, бастауыш сынып оқушыларын ұлттық музыкаға баулиды. Атап айтар болсақ «Музыка», «Елім-ай», «Мұрагер» және т.б. бағдарламалар музыкатану саласына кіретін еңбектерді игере отырып, көп жылғы ізденістердің нәтижесі болып табылады. Бұл бағдарламалардың басты мақсаты - музыка өнері арқылы рухани бай, шығармашылығы мол, халық өнерін өмірдің бейнесі ретінде түсіне білетін, халқымыздың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін қастерлейтін, классикалық музыканы және басқа халықтардың өнерін құрмет тұтатын жеке тұлға тәрбиелеу. Жоғарыда аталған бағдарламалардың «Музыка» оқулықтары бойынша талдау жасап, берілген музыкалық репертуарларға тоқталып, олардың адамгершілік тәрбие беру үрдісіндегі маңыздылығына

тоқталып өттік. Мысалы, үшінші сыныпқа арналған «Музыка» оқулығында (Құлманова, 2017) жанды табиғат, жақсыдан үйрен, жаманнан жирен, уақыт, өнер, сәулет өнері, су тіршілік көзі, демалыс және мерекелер, атақты тұлғалар сияқты тақырыптар қамтылған. Бұл тақырыптарда, көріп отырғанымыздай музыка – табиғатпен, тәрбиемен, тарихпен, өнер түрлерімен, атақты өнер адамдарының шығармашылығымен тығыз байланысты. Берілген музыкалық репертуардағы кез келген шығармалардың тәлім-тәрбиелік маңызы зор. Сонымен қатар, музыка арқылы табиғат құбылыстарын сезініп, түсінуге, сурет, кескіндеме, бейнелеу өнері арқылы музыкадағы бейнеленген бейнелерді нақтырақ ұғынуға, «оркестр» тақырыбы арқылы музыкалық аспаптар мен олардың шығу, жасалу, заман талабына сай өңделіп, дамуына баса назар аударған. Мысалы қазақтың халық әні «Япурайды» алып қарайтын болсақ, онда әдемі табиғатты ән арқылы керемет бейнелеп берген. «Жақсыдан-үйрен, жаманнан жирен» деген тақырып бойынша тыңдауға және орындауға берілген қазақтың халық әні «Елім-ай», Майлықожаның термесі «Ананың қадірі», айтыс өнері бойынша «Ұл мен қыздың айтысы», А.Рахметовтің «Жақсылық көрсем өзімнен» деген фольклорлық асыл мұраларымыздың тәрбиелік құны өте жоғары екені айтпаса да түсінікті. Бастауыш сынып оқушыларына адамгершілік тәрбие беруде терме, айтыс, халық әндері және т.б. – негізгі тәрбие құралы. Ол А.Рахметовтың мына айтқандарынан ақ көрініп тұрғандай.

«Жақсылық көрсем өзімнен,
Жамандық көрсем өзімнен.
Жетелер жақсы жаманға,
Адамның ісі өзінен.
Қиналғанға көмек бер,
Жақсылық жасай білсеңіз.
Жасаған әрбір жақсы ісің,

Алдыңнан шығар білсеңіз», - деп бастауыш сынып оқушыларына жақсылық пен жамандықтың айырмашылығын, көмек көрсету, қамқор болудың барлығы өзіңе айналып келетінін көрсеткен. Осы екі шумақ өлеңнің өзі адамның жақсы мінез-құлқы, оның өзін ұстауы, өзгелерге қамқор болуы, адамгершілік қасиеттерінің дұрыс қалыптасуына бағыт-бағдар беріп отыр.

Музыка сабағы – оқушының оқу-танымдық қасиеттерін өсіруге арналған арнаулы сабақ. Музыка сабағында қолданылатын негізгі іс-әрекеттің бірі – музыка тыңдау болғандықтан оқушылардың музыка тыңдау мәдениетін бала кездегі тәрбиенің негізінде қалыптастырған жөн. Ол үшін оқушыны ең алдымен сезім байлығын дамытуға, есту, есте сақтау, қиялды ұштау және шығармашылық еңбекке үйреткен тиімді. Музыканы дұрыс тыңдап, одан ерекше ләззат алу үшін музыкалық шығарманың талғамдық деңгейі, оқушыға беретін сезімдік ассоциациясы маңызды орын алады (Нұрхатова, 2005:38). Осы арнаулы сабақтағы оқушыларды тәрбиелеу үрдісі, ондағы музыкалық іс-әрекеттер жоғарыда көрсетілген музыкалық репертуарлармен тығыз байланыста жүреді.

Педагог Ә.Мұханбетжанова «Педагогиканы оқыту әдістемесі» атты оқулығында адамгершілік тәрбиеге анықтама бере отырып, оны жүзеге асырудың жолдарын көрсетіп берген. Ол «Адамгершілік тәрбиесі – оқушылардың бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын қалыптастыруға және оларға өздерінің бір-біріне, отбасына, адамдарға, мемлекетке, Отанға деген қатынасын анықтайтын мінез нормалары мен ережелерін дамытуы жөніндегі педагогтардың мақсатты түрдегі іс-әрекеті», - дей отырып, адамгершілік тәрбиені жүзеге асырудың төмендегідей жолдарын көрсетті:

- оқу үрдісінің мүмкіншілігін пайдалану, әсіресе гуманитарлық пәндердің;
- мәдениет, денсаулық сақтау ұйымдарының т.б. мекемелердің тәрбиелік мүмкіншілігін пайдаланып адамгершілік білім беру;
- ұжымдық өмірді, бірлескен іс-әрекет пен қарым-қатынаста адамгершілік тәжірибесін және қоғамдық мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру;

- отбасының және қоғамдық тәрбие мекемелерінің өзара байланысын қамтамасыз ету (Мұханбетжанова, 2011:338).

Адамгершілік тәрбиені жүзеге асырудың осы жолдарын негізге ала отырып жүргізсек нәтижелі болатынын байқадық. Яғни жүзеге асыру жолдарының ішінен «оқу үрдісінің мүмкіндігін» пайдалана отырып, адамгершілік қасиеттерді оқушылардың бойында қалыптастырудың жолдарын қарастырдық.

Қорытынды

Заман ағымына қарай қазіргі адамгершілік тәрбие жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізделіп жүргізіледі. Адамды ең алдымен оның адамгершілігі, парасатының биіктігі, сыпайы мінез-құлқы ерекшелендіріп тұрады. Бұл мінез-құлық мәдениеті адамгершілік нормалармен тығыз байланысты. Бұл туралы әл-Фараби: «Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде – бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен жетілгендікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз игі, игілікті және қайырымды адам боламыз: біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады», - деген екен (Әл-Фараби, 2019:45). Бала мектепте қабылдаған мәдени мінез-құлық ережелеріне адамгершілік көзқарас тұрғысынан қарап, оны орындаудың қажет екендігін түсініп, бағалай бастайды. Мектептегі музыка сабақтарында әлемдік музыка үлгілерімен қатар, халық музыкасының үлгілер халық әні, күй, терме, айтыс және т.б. толық қамтылған. Музыка өнерінің опера, симфониялық шығарма, балет және т.б. түрлі жанрлары да берілген. Бұл шығармалар әр түрлі болғандықтан біреуі тарихтан сыр шертсе, екіншісі сол халықтың тұрмыс-тіршілігінен, сал-дәстүрінен хабар береді. Ал, үшіншілері адамның көңіл-күйін, эмоциясын, терең сезімдерін бейнелесе, ал кейбір үлгілері табиғатпен музыканың тығыз байланысын көрсетеді. «Музыка» оқулықтарына енген музыкалық шығармалардың барлығы дерлік тәрбиемен ұштастырылып отырады. Әр тақырыпқа байланысты берілген музыкалық шығармаға терең үңілетін болсақ олардан адамгершілік тәрбиемен тікелей астасып жатқанын байқаймыз. Сонымен қатар атақты тұлғалар, ұлы күйшілер мен әншілер, әлемдік композиторлардың шығармаларымен таныса отырып, олардың музыкалық шығармаларынан музыка арқылы өмірді бейнелеген сезімдерін сезінеміз. Бастауыш сынып оқушыларының жан дүниесіне музыканың құдыретті күшімен, мақам сазымен әсер ету арқылы парасаттылық, талғампаздық, адамгершілік, патриоттық сияқты ұлы сезімдерді тәрбиелейді. Кез келген музыкалық шығарманы тыңдап немесе оны орындай отырып оқушы әсемдік пен ажарсыздықты, жақсы мен жаманды, зұлымдық пен мейірімділікті, қуаныш пен қайғыны түсініп, ажырата білуіне қарай олардың адамгершілік қасиеттері мен мінез-құлық дағдылары айқын бола бастайды.

Қорыта айтқанда, музыка өнеріндегі түрлі жанрлардың мол мүмкіндіктерін ұтымды пайдалану арқылы біз заманауи мектеп оқушыларының бойына адамгершіліктің асыл қасиеттерін тәрбиелеуде жақсы нәтижеге қол жеткізе аламыз. Бұл тек қана ата-ана, отбасы, мектеп, қоршаған әлеуметтік ортаның үйлесімді ықпал етуінің барысында ғана жүзеге асатынын ұмытпағанымыз жөн.

А.Б.Даркембаева

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Алматы, Казахстан

E-mail: muza4740@mail.ru

Музыкальное искусство-средство формирования нравственных качеств

Аннотация. В данной статье рассматривается важность формирования нравственных качеств у учащихся через музыкальное искусство. В настоящее время на пути духовно-нравственного развития личности поднимается вопрос о акцентировании

внимания на сфере искусства. Ведь музыкальное искусство всегда было единственным источником развития духовного потенциала личности. Поэтому нравственное воспитание через музыкальное искусство занимает центральное место в вопросе гуманизации современных школ. Моя главная цель в написании статьи - выявление и анализ проявлений нравственных ценностей в различных образцах музыкального искусства, применяемых в учебно-воспитательном процессе, пути формирования нравственных качеств у учащихся. Основные методы исследования статьи - обзор научно-исследовательских и педагогических, психологических трудов, определение воспитательной значимости народной музыки и нравственных качеств и ценностей в ней, анализ и сравнение образцов народной музыки. На основе изученных трудов о фольклорной музыке, народной музыке, нравственных ценностях были даны рекомендации по отбору образцов музыкальных жанров, применяемых в процессе формирования и развития нравственных ценностей и определения их воспитательной значимости. В связи с тем, что осуществление нравственного воспитания через музыку - это уроки музыки и внеклассная работа, мы остановились на репертуаре действующей в школе «музыкальной» программы, а также на работе во внеклассном музыкальном кружке. В целях определения видов музыкального искусства с большой воспитательной стажировкой были приведены примеры музыкального репертуара, содержащегося в музыкальных программах, а также проанализированы возможности воспитания. В результате анализа была выявлена важность использования музыки и народной музыки в воспитании будущих поколений, и мы заметили, что они являются незаменимым инструментом в нравственном воспитании.

Ключевые слова: музыкальное искусство; народная музыка; фольклорная музыка; нравственное воспитание; нравственные ценности; нравственные качества

A.Darkembayeva

Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

E-mail: muza4740@mail.ru

Musical art – a tool for the formation of moral qualities

Abstract. In this article, the importance of forming moral qualities in students through musical art is considered. Currently, the issue of focusing on the sphere of art in the way of spiritual and moral development of the individual is being raised. After all, music and art have always been the only source of spiritual development of the individual. Therefore, moral education through musical art occupies a central place in the problem of humanization of modern schools. My main goal in writing the article is to identify and analyze the manifestations of moral values in various samples of musical art used in the educational process, the way of forming moral qualities among students. The main methods of research of the article are a review of research and pedagogical, psychological works, determination of the educational significance of folk music and moral qualities and values in it, analysis and comparison of folk music samples. Based on the studied works on folklore music, folk music, moral values, recommendations were made to select samples of musical genres used in the process of forming and developing moral values and determining their educational significance. Since the realization of moral education through music is a music lesson and extracurricular work, we stopped at the repertoire of the program "music", which works at school, as well as at the work of the extracurricular music circle. In order to determine the types of musical art with a large educational internship, examples of the musical repertoire contained in the music programs were given, as well as the possibilities of education were analyzed. The analysis revealed the importance of the use of music, folk music in the education of future generations and showed that they are an unpopular tool of moral education.

Keywords: musical art; folk music; moral education; moral value; moral quality.

Информация об авторе:

Әдебиет

- [1] Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-том. - Алматы: Ғылым, 1999. – 304 б. (қаз.)
- [2] Ахметова Г.К., Исаева З.А., Әлқожаева Н.С. Педагогика. Оқулық. - Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 220 б. (қаз.)
- [3] Әбу Насыр Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. 7 томдық жинақ. 2-том. - Алматы: RS Халықаралық Абай клубы, 2019. – 224 б. (қаз.)
- [4] Балабеков Е. Қазақтың музыкалық фольклоры: болмысы, өзіндік ерекшелігі, тәрбиелік мазмұны мен заманауи өміршеңдігі: оқу құралы. - Алматы: ССК, 2020. – 152 б. (қаз.)
- [5] Жұбанов А. Ғасырлар пернесі. - Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 329 б. (қаз.)
- [6] Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Мектеп, 1992. – 280 б. (қаз.)
- [7] Жұматаева Е. Музыкалық педагогика: музыка мамандықтарының студенттеріне арналған оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2016. – 400 б. (қаз.)
- [8] Қабдолов З. Екі томдық таңдамалы шығармалары. Сөз өнері. Монография. 2-том. - Алматы: Жазушы, 1983. – 456 б. (қаз.)
- [9] Қоңыратбай Т.Ә. Қазақ музыкасының тарихы. Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық. - Алматы: Дәуір, 2011. – 204 б. (қаз.)
- [10] Құлманова Ш.Б., Сулейменова Б.Р., Тоқжанов Т.Т. (Байқау нұсқасы) Музыка. Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық. 3-басылымы, өңделген. - Алматы: Атамұра, 2017. – 176 б. (қаз.)
- [11] Құнанбаев А. Шығармалар жинағы. - Алматы: Өлке баспасы, 2012. – 512 б. (қаз.)
- [12] Нұрғалиев Р.Н., Ақмамбетов Ғ.Ғ. Философиялық сөздік. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. – 525 б. (қаз.)
- [13] Нұрхатова М. Музыкалық білім беру әдістемелері. Оқу құралы. - Өскемен, 2005. – 156 б. (қаз.)
- [14] Мұханбетжанова Ә. Педагогиканы оқыту әдістемесі. Оқулық. - Алматы: Дәуір, 2011. – 268 б. (қаз.)

Литература

- [1] Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-том. - Алматы: Ғылым, 1999. – 304 б. (қаз.)
- [2] Ахметова Г.К., Исаева З.А., Әлқожаева Н.С. Педагогика. Оқулық. - Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 220 б. (қаз.)
- [3] Әбу Насыр Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. 7 томдық жинақ. 2-том. - Алматы: RS Халықаралық Абай клубы, 2019. – 224 б. (қаз.)
- [4] Балабеков Е. Қазақтың музыкалық фольклоры: болмысы, өзіндік ерекшелігі, тәрбиелік мазмұны мен заманауи өміршеңдігі: оқу құралы. - Алматы: ССК, 2020. – 152 б. (қаз.)
- [5] Жұбанов А. Ғасырлар пернесі. - Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 329 б. (қаз.)
- [6] Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Мектеп, 1992. – 280 б. (қаз.)
- [7] Жұматаева Е. Музыкалық педагогика: музыка мамандықтарының студенттеріне арналған оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2016. – 400 б. (қаз.)
- [8] Қабдолов З. Екі томдық таңдамалы шығармалары. Сөз өнері. Монография. 2-том. - Алматы: Жазушы, 1983. – 456 б. (қаз.)
- [9] Қоңыратбай Т.Ә. Қазақ музыкасының тарихы. Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық. - Алматы: Дәуір, 2011. – 204 б. (қаз.)

[10] Құлманова Ш.Б., Сулейменова Б.Р., Тоқжанов Т.Т. (Байқау нұсқасы) Музыка. Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық. 3-басылымы, өңделген. - Алматы: Атамұра, 2017. – 176 б. (каз.)

[11] Құнанбаев А. Шығармалар жинағы. - Алматы: Өлке баспасы, 2012. – 512 б. (каз.)

[12] Нұрғалиев Р.Н., Ақмамбетов Ф.Ф. Философиялық сөздік. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. – 525 б. (каз.)

[13] Нұрхатова М. Музыкалық білім беру әдістемелері. Оқу құралы. - Өскемен, 2005. – 156 б. (каз.)

[14] Мұханбетжанова Ә. Педагогиканы оқыту әдістемесі. Оқулық. - Алматы: Дәуір, 2011. – 268 б. (каз.)

References

[1] Ajmauytov Zh. (1999) Collection of works in five volumes [Bes tomdyq shygarmalar zhinagy]. 4-Volume. Almaty, Gylym. (in Kaz.)

[2] Ahmetova G. K., Isaeva Z. A., Alkozhaeva N. S. (2006) Pedagogy [Pedagogika]. Textbook. – Almaty, Kazakh University. (in Kaz.)

[3] Abu Nasyr Al-Farabi. (2019) Philosophical treatises [Filosofiyalyq traktattar]. Collection in 7 volumes. 2-Volume. – Almaty, RS International Abay club. (in Kaz.)

[4] Balabekov E. (2020) Kazakh musical folklore: identity, originality, educational content and modern vitality [Qazaqtyng muzykalyq fol'klory: bolmysy, ozindik ereksheligi, tarbielik mazmuny men zamanauı omırshengdigı]. – Almaty, SSK. (in Kaz.)

[5] Zhubanov A. (2002) Key of centuries [Gasyrlar pernesi]. – Almaty, Dajk-Press. (in Kaz.)

[6] Zhumabaev M. (1992) Pedagogy [Pedagogika]. – Almaty, School. (in Kaz.)

[7] Zhumataeva E. (2016) Music pedagogy: a textbook for students of music specialties [Muzykalyq pedagogika: muzyka mamandyqtarynyng studentterine arналған оқу қуралы]. – Almaty, Evero. (in Kaz.)

[8] Qabdolov Z. (1983) Selected works in two volumes. The art of the word. Monograph. [Eki tomdyq tangdamaly shygarmalary. 2-tom. Soz oneri. Monografiya]. 2-Volume. – Almaty, Writer. (in Kaz.)

[9] Qonyratbaj T. A. (2011) History of Kazakh music. Textbook for students of pedagogical universities [Qazaq muzykasynyng tarihy. Pedagogikalyq zhogary oqu oryndarynyng studentterine arналған оқулық]. – Almaty, Daur. (in Kaz.)

[10] Qulmanova Sh. B., Sulejmenova B. R., Toqzhanov T. T. (2017) (Competition version) Music. Textbook for the 3rd grade of a general education school. 3rd edition, edited (Bajqau nusqasy) [Muzyka. Zhalpy bilim beretin mektepting 3-synybyna arналған оқулық. 3-basylymy, ondelgen]. – Almaty, Atamura. (in Kaz.)

[11] Qunanbaev A. (2012) Collection of works [Shygarmalar zhinagy]. – Almaty, Region publishing house (in Kaz.)

[12] Nyrgaliev R. N., Akmambetov F. F. (1996) Philosophical Dictionary [Filosofiyalyq sozdik]. – Almaty, Kazakh encyclopedia. (in Kaz.)

[13] Nurhatova M. (2005) Methods of music education. Training manual [Muzykalyq bilim beru adistemeleri. Oqu quraly]. – Oskemen. (in Kaz.)

[14] Muhanbetzhanova A. (2011) Methods of teaching pedagogy [Pedagogikany oqytu adistemesi]. Textbook. Oquлық. – Almaty, Daur. (in Kaz.)